

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในการถ่ายทอดความรู้หรือประสบการณ์ที่เราเรียกว่าการศึกษานั้น มีอยู่ในสังคม ตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ทำให้มนุษย์สามารถส่งสมอารยธรรมสืบเนื่องกันมาช้านาน ด้วยรูปแบบ การดำเนินชีวิต การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกัน การถ่ายทอดจึงประกอบด้วยทั้งเกี่ยวกับความรู้ ความชำนาญในการทำมาหากิน รวมไปถึงการถ่ายทอดอุดมการณ์และวัฒนธรรมต่างๆ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2531 หน้า 25 – 27) ซึ่งจะมีสถาบันต่างๆ ทำหน้าที่เหล่านี้อยู่ อันได้แก่ สถาบัน ครอบครัว ศาสนา การศึกษา ฯลฯ ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดและจากการที่สังคมมนุษย์มีการ เปลี่ยนแปลงพัฒนาอยู่เสมอ ไม่ว่าทางเศรษฐกิจสังคมหรือวัฒนธรรม จึงทำให้กระบวนการ ของการถ่ายทอดมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพการณ์และเงื่อนไขปัจจัยที่เกี่ยวข้อง (สุพัตรา สุภาพ, 2520, หน้า 143 - 144)

ในอดีต สภาพเศรษฐกิจและสังคมยังไม่ซับซ้อนมากนัก การติดต่อสื่อสารยังอยู่ใน ระดับหมู่บ้าน เนื้อหาที่จำเป็นต้องเรียนรู้ไม่มากนัก เรียนรู้การเป็นสมาชิกของครอบครัว หมู่บ้านและงานอาชีพซึ่งพ่อแม่ทำอยู่ที่เพียงพอ ระบบการเรียนรู้ใช้การถ่ายทอดกันใน ครอบครัวโดยใช้สื่อที่มีอยู่ในชุมชน การเรียนรู้ใช้การปฏิบัติจริง ผู้สอนคือพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ที่มีความรู้และประสบการณ์ในเรื่องนั้น ผู้เรียนคือลูกหลานหรือเครือญาติ การถ่ายทอดความรู้ ในครอบครัวนี้เกิดขึ้นตลอดเวลา เมื่อมีความรู้และความชำนาญแล้วจะทำหน้าที่เป็นผู้สอน ต่อไป (ชูเกียรติ ลิสุวรรณ์, 2535)

ในกระบวนการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับงานอาชีพนั้น เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่าง เรียบง่ายภายใต้ระบบของชุมชนซึ่งไม่มีระเบียบแบบแผนที่แน่นอน เป็นการถ่ายทอดในระบบ เครือญาติและครอบครัว คือถ่ายทอดสืบต่อจากบรรพบุรุษเรื่อยมา โดยมีปัจจัย เงื่อนไข และ สถานการณ์ที่กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และถ่ายทอดคือ ทรัพยากรในครอบครัว ท้องถิ่น เช่น เครื่องมือและแรงจูงใจจากแบบอย่างของบุคคลที่ประสบความสำเร็จหรือได้รับการยกย่อง ก่อให้เกิดการลอกเลียนแบบและ โครงสร้างพื้นฐานของท้องถิ่นเกี่ยวกับทรัพยากร สถานที่ และ การคมนาคมติดต่อสื่อสารจากภายนอกชุมชน ในขณะที่เดียวกันยังมีความเกี่ยวข้องระหว่าง ความสัมพันธ์ผูกพันระหว่างผู้ถ่ายทอดกับผู้รับการถ่ายทอด ซึ่งต่างบรรลุจุดประสงค์ร่วมกัน

กล่าวคือผู้ถ่ายทอดเกิดความชำนาญและมีโอกาสถ่ายทอดและได้รับการถ่ายทอดมีโอกาสดำเนินเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงและมีการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา

การทอผ้าก็เป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชาวล้านนา ที่มีการสืบทอดต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ซึ่งการทอผ้าถือว่าเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่เกิดจากกระบวนการสั่งสมภูมิปัญญาที่ได้เรียนรู้ทดลองและพัฒนาให้เหมาะสมกับแต่ละท้องถิ่น ความรู้และความเชี่ยวชาญในการทอผ้าได้ถ่ายทอดสืบสานต่อกันมาอย่างช้านาน ดังที่ ปรีดิยาธร เทวกุล (2547, หน้า 2) ได้กล่าวว่า ผ้าทอมือผ้าทอล้านนามีเอกลักษณ์ที่สะท้อนวัฒนธรรมอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะการแต่งกายของผู้หญิง ผู้หญิงล้านนาในอดีตเป็นผู้ผลิตและเป็นผู้ใช้ผ้าทอมากกว่าผู้ชาย ผู้หญิงจึงต้องฝึกหัดทอผ้าขึ้น เพราะการทอผ้าเป็นตัวกำหนดคุณสมบัติอย่างหนึ่งของกุลสตรีที่จะเป็นแม่บ้านแม่เรือน ในแต่ละครัวเรือนจะต้องมีการฝึกสอนการทอผ้าให้แก่ลูกสาว ผู้เป็นแม่จะสอนการดูแลต่าง ๆ ในผืนผ้าเก่าซึ่งใช้เป็นแม่แบบลายให้ลูกของตน การสอนเป็นแบบตัวต่อตัว ซึ่งการสอนวิธีนี้เป็นการเรียนจากการปฏิบัติทำให้เรียนรู้ได้รวดเร็วในการฝึกทอ ผู้ฝึกจะต้องตั้งใจและต้องจดจำวิธีการทอหลายอย่าง จนกระทั่งสามารถจดจำเทคนิคและวิธีการทอและมีความชำนาญ และสืบทอดกันมาเกือบทุกครัวเรือน

ผ้าทอพื้นเมืองเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านที่แต่ละกลุ่มชนได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษของตนและมีอิทธิพลมาจากวัฒนธรรม ความเชื่อและประเพณีตลอดจนค่านิยมและ วิถีการดำรงชีวิตของคนในกลุ่มชน ในกลุ่มผ้าทอพื้นเมืองในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ซึ่งประกอบด้วย 8 จังหวัดได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา เชียงราย และแม่ฮ่องสอน โดยในอดีตผู้ทอผ้าพื้นเมืองจะใช้ฝ้ายที่มีอยู่ในท้องถิ่น เริ่มจากการปลูกฝ้ายเข้าสู่กระบวนการผลิตเป็นเส้นด้าย โดยใช้ภูมิปัญญาของท้องถิ่นทั้งหมดรวมถึงกรรมวิธีการย้อมสีจากธรรมชาติด้วย

หมู่บ้านดอนหลวง หมู่ที่ 7 ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีชื่อเสียงในเรื่องการทอผ้าฝ้ายทอมือ โดยผู้ทอผ้าได้รับการถ่ายทอดความรู้ ทักษะและความเชี่ยวชาญจากบรรพบุรุษชาวยองสิบสองปันนาที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นเวลาหลายร้อยปี แต่เดิมนั้นเป็นการทอเพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้สอยภายในครอบครัวเท่านั้น

ต่อมาเมื่อวิถีชีวิตของคนในสังคมเปลี่ยนไปเป็นผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจ การศึกษา การคมนาคมและการติดต่อค้าขายกับภายนอก มีผลทำให้การทอผ้าหยุดชะงักเพราะความนิยมใช้ผ้าฝ้ายทอมือของคนในท้องถิ่นลดลง ผู้ที่ประกอบอาชีพทอผ้าไม่สามารถหาตลาดจำหน่ายผ้าทอได้ประกอบกับอิทธิพลของผ้าสมัยใหม่หาซื้อได้ง่าย ราคาถูก เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลง

ทางเศรษฐกิจ ทำให้บ้านดอนหลวงมีการปรับตัว ซึ่งช่วงแรกเป็นการขายผ้าทอเป็นผืน หลังจากนั้นจึงได้พัฒนารูปแบบของผลิตภัณฑ์ โดยการแปรรูปให้มีความหลากหลายมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การทอผ้าได้มีการฟื้นตัวขึ้นมาอีกครั้งตามกระแสการฟื้นฟูและการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมนำไปสู่การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดในส่วนของ การทอผ้าฝ้ายคือมีการทอผ้าฝ้ายอย่างเป็นล่ำเป็นสัน มีการผลิตเพื่อจำหน่ายโดยมีรูปแบบที่หลากหลายขึ้นมีการแปรรูปผ้าฝ้ายเป็นของใช้ต่างๆ มีการรวมกลุ่มกันมีองค์กรของรัฐและเอกชนเข้าไปให้การสนับสนุนและส่งเสริมผลิตภัณฑ์ชุมชนมีการจัดการฝึกอบรมเพื่อพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ การอบรมย้อมสีฝ้าย การออกแบบผลิตภัณฑ์และมีการส่งเสริมให้มีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ควบคู่ไปกับการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิตกัน ผ้าทอ รวมทั้งการขยายการผลิตและการจำหน่าย ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับรายได้ของประชาชนในชุมชนบ้านดอนหลวง ส่งผลให้หมู่บ้านดอนหลวงกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของอำเภอป่าซาง มีนักท่องเที่ยวทั้งในและต่างจังหวัดตลอดจนถึงชาวต่างชาติที่สนใจ ต่างแวะเวียนมาเยี่ยมชมการทอผ้าฝ้ายของหมู่บ้านดอนหลวง และหาซื้อผ้าฝ้ายทอมือเป็นที่ระลึกอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายด้านของหมู่บ้านดอนหลวง ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาถึงกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ด้านหัตถกรรมผ้าฝ้ายทอมือ รวมถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อกระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านการทอผ้าฝ้ายของชุมชน เป็นต้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงกระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านหัตถกรรมผ้าฝ้ายทอมือของชุมชน
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อกระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านหัตถกรรมผ้าฝ้าย

ทอมือของชุมชน

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ทำให้เข้าใจถึงกระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านหัตถกรรมการทอผ้าฝ้ายของชุมชน
2. ได้ทราบถึงปัจจัยที่มีส่งผลต่อกระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านหัตถกรรม

การทอผ้าฝ้ายของชุมชน

นิยามศัพท์เฉพาะ

หัตถกรรมผ้าฝ้ายทอมือของชุมชน หมายถึง การทอผ้าฝ้ายด้วยมือที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษมาแต่โบราณ โดยการนำปุยฝ้ายมาปั่น กรอ และทอเป็นผืนผ้า

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในด้านอาชีพ หมายถึง ขั้นตอนวิธีการถ่ายทอดความรู้ความชำนาญทั้งภาคทฤษฎีหรือปฏิบัติ โดยผ่านการเป็นลูกมือ การดูจากตัวอย่างของจริง การลงมือฝึกปฏิบัติ ซึ่งเป็นการถ่ายทอดในครอบครัวในวิถีชีวิตของชุมชน ต่อมาการถ่ายทอดได้เปิดกว้างโดยการรับการถ่ายทอดจากภายนอก เมื่อมีการรวมกลุ่มการผลิต

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการถ่ายทอดความรู้ หมายถึง สิ่งที่สนับสนุนหรือส่งเสริมการถ่ายทอดความรู้ด้านหัตถกรรมผ้าฝ้ายทอมือ ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยภายใน ได้แก่ ทุนทางวัฒนธรรมคือความรู้และทักษะการทอผ้าฝ้ายที่มีมาแต่เดิม ทุนทางสังคม ได้แก่ การสร้างรายได้และความมั่นคงทางอาชีพของผู้ทอผ้าทั้งในครอบครัวและชุมชน และปัจจัยภายนอก ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ หน่วยงาน/องค์กร ความรู้ด้านเทคโนโลยี

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

ผู้วิจัยเลือกหมู่บ้านดอนหลวง หมู่ที่ 7 ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เป็นพื้นที่ในการศึกษา โดยมีเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ คือ เป็นชุมชนที่มีการถ่ายทอดอาชีพด้านการทอผ้าฝ้ายมาอย่างยาวนาน จนทำให้มีการพัฒนาอาชีพด้านการทอผ้าฝ้ายมาอย่างต่อเนื่อง และพื้นที่ดังกล่าวยังอยู่ไม่ไกลจากที่พักอาศัยของผู้วิจัยมากนัก การคมนาคมสะดวก

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

2.1 บริบทชุมชนบ้านดอนหลวง เป็นการศึกษาข้อมูลทั่วไปของชุมชน ประกอบด้วย

2.1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

2.1.2 ลักษณะทางกายภาพของชุมชน เช่น ที่ตั้ง อาณาเขต คมนาคม

ประชากร

2.1.3 การศึกษา

2.1.4 สาธารณสุข

2.1.5 สภาพเศรษฐกิจของชุมชน

2.1.6 ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม

2.1.7 ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน

2.1.8 การเมืองการปกครอง

2.1.9 ผู้นำชุมชน คือ ผู้นำโดยตำแหน่ง และ ผู้นำโดยธรรมชาติ

2.1.10 พัฒนาการด้านการทอผ้าฝ้ายในชุมชน

2.2 กระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านหัตถกรรมผ้าฝ้ายทอมือ

2.2.1 การถ่ายทอดความรู้ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง

- ผู้ถ่ายทอดความรู้
- ผู้รับการถ่ายทอดความรู้
- เนื้อหา/สื่อในการถ่ายทอดความรู้

2.2.2 การถ่ายทอดความรู้ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลง

- ผู้ถ่ายทอดความรู้
- ผู้รับการถ่ายทอดความรู้
- เนื้อหา/สื่อในการถ่ายทอดความรู้

2.3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อกระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านหัตถกรรมผ้าฝ้าย

ทอมือ

2.3.1 ปัจจัยภายในชุมชน

- ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทอผ้าในชุมชน
- แรงจูงใจเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้

2.3.2 ปัจจัยภายนอกชุมชน

- ด้านเศรษฐกิจ
- หน่วยงาน/องค์กรต่างๆ
- ความรู้ด้านเทคโนโลยี